

VACLOVO BIRŽIŠKOS *ALEKSANDRYNO* IR KITŲ RANKRAŠČIŲ LIKIMAS PASIBAIGUS ANTRAJAM PASAULINIAM KARUI

INGA LIEPAITĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: inga.liepaite@kf.stud.vu.lt

NIJOLĖ ŠULGIENĖ

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius, Lietuva
El. paštas: nijole.sulgiene@mb.vu.lt

Straipsnyje remiantis archyviniais ir publikuotais šaltiniais gilinamasi į prof. Vaclovo Biržiškos ir jo buvusio studento Povilo Lukošiuo abipusius ryšius, kartu siekiama atskleisti profesoriaus rankraščių likimą iki jam 1944 m. vasarą pasitraukiant iš Lietuvos į Vakarus ir jau pasitraukus. Prieita prie išvadų, kad V. Biržiška dalį savo rankraščių, sukrautų į lagaminus, išsivežė. Tarp jų tikrai buvęs „Aleksandyno“ rankraštis, nors, paties V. Biržiškos žodžiais tariant, ne visas. Sudėtingą šio rankraščio išlikimo istoriją liudija straipsnio priede pateikto P. Lukošiuo laiško V. Biržiškai turinys. Dalį rankraščių V. Biržiška prieš išvykdamas iš Lietuvos patikėjęs saugoti Viekšniuose tėvų namuose gyvenusiai savo buvusiai auklei Onai Butkaitei bei kitiems artimiems bičiuliams, tarp jų Vytautui Steponaičiui. Auklės rankose atsidūrusiems rankraščiams likimas buvo negailėstingas: nors keletą kartų jiems pavykė išvengti karo ugnies, visgi jų lemtis buvo paženklinta ugnies – juos prieš savo mirtį sudegino pati auklė. Dalimi savo rankraščių V. Biržiška pasirūpino dar 1941 m., jų pagrindu vėliau tuometinėje Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje pradėtas formuoti atskiras fondas. Į kitas bibliotekas profesoriaus rankraštinius palikimas pateko per Juozą Rimantą ir Kostą Korsaką.

Reikšminiai žodžiai: Vaclovas Biržiška, Povilas Lukošiuonas, išėmimai, karo pabėgėliai, rankraščiai, „Aleksandrynas“, „Lietuvių rašytojų kalendorius“, „Lietuvių bibliografija“.

*Jų [rankraščių] vertę aš puikiai žinau, nes iš
Vienos gabendamas, žinau jų svorį* [6, 2]

(POVILAS LUKOŠIŪNAS)

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, 1944 m. vasarą, apie 100 tūkst. Lietuvos gyventojų, bijodami karo veiksmų ir sovietinio teroro, pasitraukė į Vakarų Europos šalis. Tarp jų buvo ir visi trys broliai profesoriai – Mykolas, Vaclovas ir Viktoras Biržiškos, iš pradžių apsistoję Austrijoje, vėliau Vokietijoje, o nuo 1949 m. ėmus uždarinėti karo pabėgėlių stovyklas, persikėlę gyventi į Jungtines Amerikos Valstijas. Kaip ir ne vienas to paties likimo ištiktas, jie tikėjosi, kad pasitraukimas tebus laikinas. Deja, nė vienas iš Biržiškų į Lietuvą taip ir negrįžo. Tačiau simboliniu jų grįžimu galima laikyti Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenančių M. Biržiškos vaikaičių Vytauto Barausko, Ventos Leon ir Danutės Mažeikienės 2011 metų rudenį Vilniaus universiteto bibliotekai (toliau – VUB) perduotą turtingą ir vertingą Biržiškų dokumentinį palikimą – rankraščius ir knygas. Iš VUB Rankraščių skyriui (toliau – RS) perduotų dokumentų buvo suformuotas *Biržiškų fondas* (F314). Ta proga VUB Baltojoje salėje 2012 m. vasario 10–28 d. veikė paroda, kurioje eksponuoti brolių Biržiškų tiek publikuoti, tiek nepublikuoti dokumentai. Rengiant parodą, į rankas pateko iš pirmo žvilgsnio niekuo neišsiskiriantis Povilo Lukošiuo laiškas, adresuotas V. Biržiškai. Dėmesį patraukė laiško turinys, vaizdžiai perteikiantis V. Biržiškos *Aleksandryno, Lietuvių rašytojų kalendoriaus* ir kitų jo rankraščių, kurių bendras svoris

siekė apie 25 kilogramus, gabenimo 1945 m. kovo 31 d. – balandžio pirmosiomis dienomis iš bombarduojamos Vienos į Wangen im Allgäu ypatumus.

Minėtas laiškas ir kiti sutelkti šaltiniai, atsižvelgiant į jų teikiamas galimybes, tapo paskata pasigilinti ne tik į P. Lukošiuo ir V. Biržiškos abipusius ryšius, bet kartu ir į pastarojo rankraščių likimą, iki jam 1944 m. pasitraukiant ir jau pasitraukus iš Lietuvos į Vakarus. Šiandien apie tai turima tik fragmentiškų, kartais net mįslingą atspalvį įgavusių žinių. Po profesoriaus mirties 1956 m. emigrantinėje spaudoje vienas po kito išspausdinti jį pažinojusiųjų mažesnės ar didesnės apimties straipsniai, kuriuose greta jo asmenybės bruožų išryškinimo ir svarstymų apie jo indėlį į Lietuvos kultūrą kiek aptartas ir tuometinis V. Biržiškos rankraštinis palikimas. Išsamesni ir mūsų atveju dėmesio verti yra Vandos Daugirdaitės-Sruogienės [20–21], Vinco Maciūno [29] ir M. Biržiškos [15] darbai. Be to, minėtuose straipsniuose tradiciškai gręžiamasi į lemtingųjų 1944 metų vasarą, kai V. Biržiška pasitraukė iš Lietuvos, ir akcentuojama, kad jis, priešingai nei dauguma kitų, lagaminuose išsivežė ne turtus, o savo paties rankraščius. Čia, greta pasitelkus memuarinę literatūrą ir kitus šaltinius, susiduriama su skirtingomis versijomis apie tai, kuriuos rankraščius V. Biržiška išsivežė, o kuriuos ir kam paliko saugoti Lietuvoje. Šiuo straipsniu, be pirmiau įvardytųjų pagrindinių tikslų, siekiama bent kiek atsakyti ir į minėtuosius klausimus. *Knygotyros* skaitytojų dėmesiui greta straipsnio kaip priedo teikiamo P. Lu-

košiūno V. Biržiškai rašyto laiško atsiradimo aplinkybių bei konteksto išaiškinimas papildoma profesoriaus biografija, praplečia žinias apie jam artimus žmones išeivijoje. Be to, laiškas tampa šaltiniu, liudijančiu P. Lukošiu būvus vieną iš *kaltininkų*, kurio dėka dienos šviesą buvo lemta išvysti žymiajam profesoriaus tritomiui, *kultūros perliukui* [7] *Aleksandrynui* (Čikaga, 1960, 1963, 1965) bei *Lietuvių rašytojų kalendoriui* (Vilnius–Tübingen, 1946).

POVILAS LUKOŠIŪNAS –
BUVĘS V. BIRŽIŠKOS STUDENTAS

VUB RS iš viso buvo perduota septyniolika P. Lukošiu V. Biržiškai rašytų laiškų (ir trys sveikinimai), kurių chronologinės ribos – 1947–1954 m. Taip pat yra jo trys laišškai, adresuoti Viktorui Biržiškai, kurie datuojami 1951, 1954 ir 1960 m. Dar pirmajame jų P. Lukošius, prisimindamas *Pono Profesoriaus Vaclovo malonią kompaniją* Austrijoje, pažymėjęs: *Prisipažinsiu atvirai, kad tie laikai Vienoje buvo neužmirštami ir tikiuos dar kartą vyksime ten iš laisvos Lietuvos* [8]. Po Vaclovo mirties, 1956–1961 m., P. Lukošius tęsė susirašinęją su jo broliu Mykolu. Pastarajam jis ne kartą minėjo, jog Vienoje V. Biržiška buvęs geriausias jo globėjas: *Netekimas a. a. prof. Vaclovo, tai lyg kas būtų man širdį išpjovęs. Jis mane buvo Vienoje pasirinkęs bendrai laikui praleisti, kaip savo buvusį studentą. Rankraščius visus atvežiau per visas velniavas ir po kapituliacijos įteikiau atgal. Savo daiktus visus palikau Vienoje. Nesigailiu* [5]. Tarp profesoriaus ir jo buvusio studento palaikytus artimus, abipusiškai

globėjimus ryšius liudija ir V. Maciūno *Aiduose* pacituotas fragmentas iš P. Lukošiu 1957 m. lapkričio 20 d. M. Biržiškai rašyto laiško¹: *Vienoje [V. Biržiška] lankydavo visas bibliotekas ir archyvus. <...> Ieškojo lietuviškų pavardžių užsieny studijavusių lietuvių ir lietuviškos knygos pėdsakų sudulkėjusiuose archyvuose. Dirbdavo archyvuose net miesto bombardavimo metu. Pogrindis Vienoje buvo labai gerai organizuotas ir informuotas. Vienas prancūzų inžinierius man pranešdavo iš anksto, kokia dalis miesto bus bombarduojama. Aš įspėjau poną profesorį Vaclovą, kad nevyktų į pirmą becirką [rajoną], kadangi 10 val. prasidės jo bombardavimas. Man ponas prof. Vaclovas atsakė, kad tas jam visai nesvarbu. <...> ir nežiūrint jo gyvybei pavojaus, nuvyko į Centrinę biblioteką ir dirbo iki 12 val., krentant aplink bomboms. Šiaip taip pavyko įkalbėti eiti į slėptuvę* [28]. 1959 m. kovo 22 d. laiške P. Lukošius M. Biržiškai buvo užsiminęs ir apie tai, jog V. Biržiška, jiems dar būnant Vienoje, laiškų prašęs po mirties pasirūpinti jo raštų išleidimu [5]. Vėliau ne kartą M. Biržiškai, besirūpinančiu brolio rankraštinio palikimu, rašė, kad esąs pasirengęs viskuo prisidėti prie tų rankraščių parengimo spaudai, o dar vėliau – prie spaudinių platinimo. Visų laiškų turinys atskleidžia tarp profesoriaus ir jo buvusio studento egzistavusį stiprų dvasinį ryšį, abipusę pagarbą ir pasitikėjimą. Apskritai, kaip viename laiškų buvo pažymėjęs P. Lukošius, jis laikė save *vienu iš didžiausių Ponų Prof. Biržiškų gerbėju* [5].

¹ Šio laiško perduotame VUB RS rankraštiname palikime nėra. Jo saugojimo vietos nustatyti nepavyko.

Apie P. Lukošiuoną mums pavyko rasti nedaug žinių, tačiau jos yra pakankamos, kad leistų susikurti asmenybės portretą. Pastarojo esminiai bruožai atsiskleidžia būtent per paties P. Lukošiuono broliams Biržiškoms rašytų laišku turinį ir išraiškingą rašymo stilių. Apskritai, reikia pripažinti, kad P. Lukošiuonas nebuvo kuo nors išskirtinė, pasižymėjusi asmenybė. Kita vertus, jo rašyti laišakai liudija jį buvus išsilavinusį ir aukštos kultūros žmogų. Spaudoje jo vardas, tradiciškai jį siejant su V. Biržiškos rankraščių gelbėjimu, fiksuojamas tik keliose vietose. Antai Benedikto Babrausko 1956 m. rašinyje, skirtame V. Biržiškos atminimui pagerbti, rašoma: *1945 m. pavasarį, bėgdami iš degančios Vienos, nebelikus jokių susisiekimo priemonių, keliolikos kilometrų pėsčio žygyje po tų rankraščių svoriu palinko prof. Vaclovas ir jam talkinęs brolis Viktoras. Laimė, prieš tai prof. Vaclovas Biržiška savo pagrindinį rankraštį Aleksandryną buvo įteikęs bičiuliui teisininkui P. Lukošiuonui, kuris savo jaunom rankom padėjo išgelbėti sukrautąją išmintį* [14, 12–13]. V. Biržiškos Aleksandryno pirmosios dalies brolio Mykolo parengtoje pratarmėje randame jo pareikštą padėką australiečiui Povilui Lukošiuonui už gelbėjimą *1945 m. iš Vienos ne tik mano brolių, bet ir Aleksandryno bei kitų brolio Vaclovo rašinių* [16, XV].

Remiantis Vilniaus universiteto archyve saugomoje P. Lukošiuono asmens byloje [9] esančiu trumpu jo gyvenimo aprašymu ir Vilniaus universiteto klausytojo anketoje pateiktais duomenimis, V. Biržiškos patikėtinis gimė 1910 m. balandžio 28 d.

Piatigorsko mieste, Kaukaze. Į Lietuvą atvykęs 1920 m., kur 1932 m. baigęs Zarasų valdžios aukštesniąją komercijos mokyklą. 1933–1937 m. jis klausė Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto Ekonomijos skyriaus ir Teisių skyriaus (iki penkto semestro) dalykus. Pastarojo skyriaus dalykus baigęs klausyti 1940–1943 m. laikotarpiu Vilniaus universiteto Teisių fakulteto Teisių skyriuje. Parašyti diplominį darbą, matyt, sutrukdė emigracija. Iš 1948 m. gruodžio 2 d. P. Lukošiuono V. Biržiškai rašyto laiško sužinome, kad jo sesuo dar 1941 m. buvo išvežta į Sibirą, kur praleido septynerius metus. Papildomų žinių profesoriui apie save P. Lukošiuonas pateikė 1950 m. balandžio 17 d. laiške. Iš pastarojo matyti, jog P. Lukošiuonas, dar būdamas gimnazistas, vėliau studentas, pasižymėjo aktyvia veikla, be to, jaunuolis turėjęs kai kurių sporto pasiekimų: *Asmeninio gyvenimo, kaip ir neturėjau. Būdamas gimnazistu sunkiomis Tėvynei valandomis su šautuvu rankose stovėjau ant jos sienų, kad priešas neperžengtų sienų nepraliejęs kraujo. Buvau 29-to moksleivių šaulių būrio vadu. 1929 m. II š. Rinktinėj sporte laimėjau pirmą vietą <...>. Buvau ASK – Akademinio sporto klubo P-kas. VV s-gos VDU-to akademinio skyriaus P-kas. Oraskrydžio teisėjų Colegijos Vadovas, visų sporto šakų teisėjas. JSO šaudymo sporto Vadovas ir pagaliau XII SELL studentų olimpiados vadovas (Suomijos, Estijos, Latvijos, Lietuvos) 1937 m. Kaune. Dar be to vienos studentų korporacijos ats. karininkų Vyrijos Vadu buvau* [6, 18–19]. Vokietijoje, kaip pats pažymėjo, *juodai dienai baigė Technikos*

mokyklą. Ravensburge iki 1949 m. pabaigos, kai emigravo į Australiją, tris mėnesius dirbo statybos inžinieriumi praktikantu *Rausch* firmoje. Minėtame laiške V. Biržiškai su jam būdingu lengvu humoru akcentavo: *dabar ruošius Adelaidės U-te gauti daktaratą, kad nebūtų gėda su manim sumušti lietuvišką stikliuką* [6, 18–19]. Adelaidėje 1949 m. pabaigoje rašė dirbęs automobilių fabrike. Australijos lietuvių bendruomenės Krašto Tarybos antrojoje paprastojoje sesijoje, vykusioje 1951 m. gruodžio 28–29 d. Melburne, P. Lukošius kartu su kitais Adelaidės teisininkais sudarė Krašto garbės teismą [13, 49], o ketvirtojoje paprastojoje sesijoje, vykusioje ten pat 1954 m. gruodžio pabaigoje, jis buvo įtrauktas į Statuto pakeitimo komisiją [13, 51]. Nuo 1959 m. rugpjūčio 12 d. P. Lukošius laiškuose pasirašinėjo kaip Lietuvių tautinio akademinio sambūrio įgaliotinis.

V. Biržiškos skaitytą administracinės teisės kursą P. Lukošius klausė 1935–1936 mokslo metų penktame ir šeštame semestruose [9]. Apie profesorių ir jo skaitytas paskaitas, kaip įprasta, studentų nuomonių būta įvairiopų. Tačiau ne vienas jų V. Biržišką yra apibūdinęs kaip *draugišką* ir *palankų studentams* [34, 235] ar net *didelį studentų bičiulį* [25, 757], o jo skaitytas paskaitas teigė buvusias *įdomias* [34, 227]. V. Biržiška sugebėdavo sudominti, pavyzdžiui, knygos istorijos ar bibliografijos klausytojų auditoriją: *profesorius, karštai įsimylėjęs į senąją knygą ir į savo paskaitas įdedąs ne tik daug naujų, jo paties surastų žinių, bet ir širdies šilumos, sukeldavo klausytojų tarpe iš tiesų di-*

džiulį susidomėjimą. Jis kviesdavo ir studentus būti senųjų leidinių ieškotojais ir atradėjais [26, 157; 23, 442]. Paminėtina ir tai, kad V. Biržiška, dar dirbdamas Vytauto Didžiojo universiteto Teisų fakulteto dekanu, rėmė studentus materialiai, apmokėdavo jų studijas, kasmet tam išleisdavęs po 2–3 tūkstančius litų, o per keliolika metų šios išlaidos iš viso siekusios apie 30 tūkstančių litų [31], be to, priklausęs tame universitete 1922 m. sausio 5 d. įsteigtai Lietuvių studentų susiėlpimo draugijai, tiksliau, buvo jos garbės narys [19, 633]. Galimas daiktas, kad profesorius, skaitydamas administracinės teisės kursą, savo paskaitose kalbėjo ne vien teisiniais klausimais. Antai, kaip prisiminė Stasys Tomonis, V. Biržiška, *perskaitęs keletą paskaitų, priėjo skyrių apie policiją. Labai piktai atsiliepęs apie to meto policiją, jis nurodė administracinės teisės egzaminui reikalingą literatūrą ir pareiškė, jog daugiau šio dalyko neskaitysiąs, o vietoje to pasakosiąs lietuviškos knygos istoriją, kas būsią mums labai naudinga kaip būsimeis inteligentams. Ir kalbėjo šia tema labai patraukliai iki pat mokslo metų pabaigos* [35, 467]. Iš čia būtų galima kildinti ir P. Lukošius knygos ir apskritai spaudos (kaip, beje, ir rankraščių) vertės suvokimo ir pagarbos jai jausmų ištakas. Darytina prielaida, kad V. Biržiška savo studentą galėjo patraukti nepaprasta meile lietuviškai knygai ir jam įskiepyti tokį pat jausmą. Savo laiškuose P. Lukošius ne kartą pasisakė vienu ar kitu su rankraščių, knygų ir spaudos verte susijusiu klausimu ar tiesiog emocingai išreiškė padėką, kad ir gavęs dovanų knygą. Antai 1954 m. balandžio

3 d. laiške jis profesoriui rašė: *Nėra žodžių išreikšti padėkai už prisiųstą brangiausią dovaną – knygą su įrašu! Tokios vertingos knygos dar neteko skaityti savo gyvenime! Skaitau, kad ši knyga² yra unikumas lietuvių raštijoj. Kad paremt antrosios dalies išleidimą, tai pirmosios dalies paprašysiu iš leidėjų mažiausia 100 egz.* [6, 23]. Įdomių svarstymų P. Lukošius pateikė 1948 m. rugsėjo 10 d. laiške. Kreipdamasis į V. Biržišką ir ragindamas jį, kad šis spaudoje parašytų lietuviškų knygynų tremtyje *tragiškos* būklės reikalu, išreiškė savo susirūpinimą tremtyje išleistų lietuviškų laikraščių, pastaruosius įvardydamas *tautos gyvenimo veidrodžiu* [6, 3], pilnų komplektų surinkimo ir išsaugojimo ateities kartoms klausimu. Kartu jis išdėstė savo sumanymą. Pirma, visus spaudinius, pasirodžiusius tremtyje lietuvių kalba, anot jo, turėtų telkti būtent Pabaltijo universitetas. P. Lukošius nuomone, šiame universitete lygia greta turėtų būti renkama ir fakultetinė mokslinė literatūra užsienio kalbomis, siunčiama iš visų pasaulio kraštų: *Iš čia persivešime į Nepriklausomą Lietuvą. Juk ten bus barbarų viskas sunaikinta* [6, 4]. Antra, knygas ir laikraščių komplektus, kaip pažymėjo P. Lukošius, turėtų rinkti apskričių gimnazijų ir valsčių viešųjų skaityklų bibliotekos: *Juk tai atgavusiems laisvę ir grįžusiems iš Sibiro bus didžiausia dvasinė dovana!* [6, 4] Sumanymui įgyvendinti siūlėsi paaukoti visas jo tremtyje įsigytas knygas ir laikraščių komplektus. Gaila, nežinoma V. Biržiškos pozicija šiuo P. Lukošius išdėstyto reikalu.

² Kalbama apie V. Biržiškos knygą *Senujų lietuviškų knygų istorija* (Čikaga, 1953).

VACLOVO IR VIKTORO BIRŽIŠKŲ BEI P. LUKOŠIŪNO PASITRAUKIMO IŠ VIENOS APLINKYBĖS

Šiandien tegalima spėlioti, ar P. Lukošius su broliais Vaclovu ir Viktoru Biržiškėmis 1944 m. liepą iš Lietuvos pasitraukė kartu ar atskirai. Jei visgi atskirai, vėlgi tegalima išskelti retorinį klausimą, kaip jų keliai susikirto Vienoje. Tėra aišku, kad iš bombarduojamos Vienos su V. Biržiškos rankraščiais pirmiau išvyko P. Lukošius, būtent 1945 m. kovo 31 d. (žr. priedą). Vladas Žukas yra minėjęs, jog apie V. Biržiškos kelionės punktus trūksta duomenų [38, 23]. Kai kuriuos jų mums pavyko čia atskleisti. Remiantis Jurgio Gimbuto dienoraštyje³ užfiksuotu minėtų metų balandžio 8 d. įrašu, Vaclovas su Viktoru iš Vienos pasitraukė balandžio 3 d.: *Užvakar atvažiavo [į Insbruką] iš Vienos, kur jau kautynės, broliai profesoriai Vaclovas ir Viktoras Biržiškos. <...> Jiedu keliavo iš Vienos net tris paras* [24, 135]. Sprendžiant iš tolesnio įrašo, broliai Biržiškos su P. Lukošiu susitiko Insbruke jų atvykimo dieną, būtent balandžio 6-ąją, nes V. Biržiška jau turėjo *Aleksandryno* bei kitus P. Lukošius patikėtus pergabenti rankraščius: *Profesoriai gerokai sunykę, apiplyšę. Vaclovas vežiojasi savo rankraščius, dar vis tikisi tęsti savo pradėtus bibliografinius darbus. <...> Jis vežiojasi įpusėtą rankraštį ir medžiagą veikalui „Senujų lietuvių rašytojų biografijos ir bibliografijos (iki spaudos draudimo)“* [24, 136].

Priede pateikiamas laiškas liudytų, jog P. Lukošius iš Vienos į Insbruką atgabenti

³ Už nurodytą šaltinį autorės dėkoja prof. Vygin-tui Broniui Pšibilskiui.

rankraščiai Wangen im Allgäu pasiekė vėlgi jo dėka, kur galiausiai jo buvo įteikti knygų leidėjui Jonui Lenktaičiui. Kaip žinoma, dar 1939 m. gruodį pastarojo Vilniuje įkurta lietuvių knygų leidykla „Patria“, jam 1944 m. pasitraukus į Vokietiją, 1945 m. buvo atkurta Tübingene, o 1946 m. joje buvo išleistas V. Biržiškos *Lietuvių rašytojų kalendorius*. Pastarojo pratarmėje autoriaus nušviesta jo gimimo istorija: *1944 m. rudenį ir žiemą užtrukęs Vienoje ir verčiamas beveik kas dieną po 3–4 valandas sėdėti įvairiose slėptuvėse, pradėjau ten, laike oro aliarmų, mano kalendorių rašyti iš naujo, nors daugumo reikalingos medžiagos ten neturėjau – neturėjau nei Almanacho, nei Bibliografijos žinių. Tą darbą tęsiau ir išsikėlęs iš Vienos, besitrankydamas po įvairias Vokietijos vietas* [17, 7].

Tolesnis V. Biržiškos ir jo buvusio studento bendravimas greičiausiai vyko jau tik susirašinėjant. Taip leistų manyti P. Lukošiuo V. Biržiškai rašytų laiškų turinys. Jūdviejų ryšių atnaujinimo iniciatyvos greičiausiai ėmėsi V. Biržiška. Taip tvirtinti leidžia turimas anksčiausiai datuojamas, būtent 1947 m. gegužės 1 d., P. Lukošiuo V. Biržiškai rašytas laiškas, manytina, kaip reakcija į gautą pirmąją po išsiskyrimo profesoriaus laišką: *Nuoširdžiai dėkoju už taip malonų laišką, kuris tiek daug džiaugsmo man suteikė. Prisiminė tie gražūs Vienos laikai ir maloniai drauge praleistos dienos. Dar kartą nuoširdus ačiū!* [6, 1]

LIETUVOJE PALIKTŲ V. BIRŽIŠKOS RANKRAŠČIŲ LIKIMAS

Publikuojamas laiškas atskleidžia tik mažos, bet vertingos V. Biržiškos rankraščių dalies

išlikimo istoriją. Kaip buvo minėta, teigiamai, jog traukdamasis iš Lietuvos į Vakarus, profesorius prisikrovė lagaminus savo rankraščių, kurie dar nebuvo spėję išvysti knygos pavidalo [14, 12]. Kad tarp jų tikrai buvo *Aleksandryno* rankraštis⁴, liudija šio veikalo pirmosios dalies M. Biržiškos parengtoje pratarmėje pacituotas fragmentas iš V. Biržiškos jau Vokietijoje rašytos prakalbos: *Svetur atsidūręs, tegalėjau tik vienu kitu bruožu jau parašytas biografijas ir bibliografijas papildyti* [16, XII]. V. Žuko tvirtinimu, profesoriaus lagaminuose buvo ir *Lietuvių bibliografijos* (iki 1904 m.) antrojo leidimo rankraštis [38, 22, 26], nors pats V. Biržiška 1948 m. kovo 19 d. laiške, adresuotame Vincui Krėvei, rašė: *Po truputį ruošiū naują leidimą ir savo bibliografijos. Buvau jau jį paruošęs Lietuvoje, bet rankraščio negalėjau pasiimti, tai čia rašau iš naujo, nors, žinoma, be Lietuvos medžiagos jis daug yra silpnesnis, nors ir čia pavyko išaiškinti visą eilę anksčiau man neaiškių klausimų* [32, 140]. Tų pačių metų gegužės 28 d. laiške tam pačiam adresatui buvo užsiminėęs, kad *Lietuvoje sudegė 1944 m. mano bibliografijos tęsimas ligi 1914 m.* [33, 143]⁵. Po V. Biržiškos mirties jo rankraštinį

⁴ Sprendžiant iš V. Biržiškos laiško, rašyto 1946 m. balandžio 18 d. iš Freiburgo V. Daugirdaitei-Sruogienei, jis išsivežė ne visą *Aleksandryno* rankraštį: *Mano Aleksandrynas <...> jo parašiau keturis tomus – medžiagos penktam tomui iš Kau-no nepasiėmiau, taigi darbas nebus pilnas, truks penktosios dalies, jų tarpe ir labai stambių rašytojų, bet geriau duoti 4/5 darbo, negu nieko* [21, 1].

⁵ 1962 m. Aleksandras Ružancovas klaidingai nurodė, jog Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais sudegė *Lietuvių bibliografijos* rankraštis, apimantis 1911–1926 m. [30, 1].

palikimą tvarkęs brolis Mykolas straipsnyje „Prof. Vaclo Biržiškos rankraštinis palikimas“ nurodė *Lietuvių bibliografijos antrojo, iš pagrindų perredaguoto ir papildyto, spaudai parengto leidimo, baigto rašyti 1952–1955 m., likusias penkias dalis* [15]⁶. 1957 m. pabaigoje ar 1958 m. pradžioje Los Andžele vykusiame Dailių menų klubo susirinkime M. Biržiška, išdėstęs atsivežtą brolio Vaclovo rankraštinį palikimą, pažymėjęs, jog *Lietuvių bibliografijos* šeštoji dalis turėjusi apimti 1904–1910 metų laikotarpį, *bet jos neturima: rankraščiai, apleidžiant Lietuvą, pakasti Suvalkijoje ir Žemaitijoje. Tai buvo vieninteliai egzemplioriai. Dabar abejojama, ar jie tebėra nesugedę ir ar koku nelaimingu atsitikimu kieno nors nesunaikinti* [22]. Koks iš tikro buvo šių ir kitų V. Biržiškos Lietuvoje paliktų rankraščių likimas, iki jam pasitraukiant ir jau pasitraukus iš Lietuvos?

Rankraščių patekimo į bibliotekas aplinkybės. Remiantis archyviniais šaltiniais, V. Biržiška dar 1941 m. gegužės 26 d. keturis ryšulius savo rankraščių perdavė Kauno universiteto bibliotekai [10, 6]⁷. 1950 m. spalio 31 d. paskelbus SSRS Aukštojo mokslo ministro S. Kaftanovo įsakymą dėl Kauno valstybinio universiteto reorganizavimo į Kauno politechnikos institutą ir Kauno me-

dicinos institutą, biblioteka buvo uždaryta [18, 9]. Dar 1949 m. sudarytos specialios komisijos rugsėjo 28 d. sprendimu, šioje bibliotekoje buvusi sutvarkyta dokumentinė medžiaga atiteko Vilniaus universiteto mokslinei bibliotekai, o neinventorinta – Lietuvos mokslų akademijos bibliotekai [18, 9; 27, 91]. Tokiu būdu 1950 m. balandį V. Biržiškos minėti keturi ryšuliai rankraščių buvo perduoti pastarajai bibliotekai, iš kurių pradėtas formuoti atskiras fondas (F163) [2, 2; 3, 3]. Dalis Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RKRS) V. Biržiškos asmens fonde (F32) saugomų rankraščių įsigyti 1950 m. gegužės 9 d. per Juozą Rimantą, kita dalis perimta iš tvarkytinųjų fondų [11, 11]. 1951 m. vasario 14 d. šis fondas pasipildė iš buvusios „Varpo“ spaustuvės gauta *Lietuviškosios enciklopedijos* medžiaga [11, 15]. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto (toliau – LLTI) bibliotekos rankraštynei 1949 m. V. Biržiškos rankraščius, tarp kurių buvo ir pirmiau minėtosios *Lietuvių bibliografijos* rankraščiai⁸, perdavė Kostas Korsakas [4, 478]. Remiantis V. Žuko užrašytu pastarojo pasakojimu, esą,

⁶ Visos M. Biržiškos tuomet įvardytos *Lietuvių bibliografijos* dalys šiuo metu yra saugomos VUB RS: pirmosios dalies chronologinės ribos – XIII–XVI a., atitinkamai antrosios – XVII a., trečiosios – XVIII a., ketvirtosios – 1801–1864 m. ir penktosios – 1865–1904 m. Beveik sutampa ir jo nurodyti visų dalių lapų skaičiai.

⁷ Autorės dėkoja dr. Nijolei Lietuvninkaitei už bendradarbiavimą.

⁸ Į LLTI bibliotekos rankraštyną pateko 5-osios (1915–1920) ir 6-osios (1921–1926) *Lietuvių bibliografijos* dalių rankraščiai (kortelės), taip pat medžiaga veikalo 1–4 dalių antrajam pataisytam ir papildytam leidimui. Apie LLTI bibliotekos rankraštyne saugomus išlikusius *Lietuvių bibliografijos* rankraščius plačiau žr.: ŽUKAS, V. *Lietuvių bibliografijos istorija I: (iki 1940 metų)*. Vilnius, 1983, p. 142. Vadinas, V. Biržiška *Lietuvių bibliografijos* rankraščių neišsivežė ir šį veiklą antrajam leidimui, būdamas emigracijoje, parengė iš naujo.

tie rankraščiai palikti buvusio *Lietuviškosios enciklopedijos* redakcijos darbuotojo Broniaus Vaitiekūno bute Kaune, bet 1949 m. už priklausymą N. Rericho kovos prieš kultūros paminklų naikinimą draugijai šis darbuotojas buvo suimtas, o butas užanspauduotas: *Teko kreiptis į vyriausybę, gauti leidimą įeiti. [K. Korsakas] Nuvyko su dviem karininkais. Per dieną peržiūrėjo ir atrinko daug rankraščių. Jie be jokio akto buvo perduoti Lietuvių literatūros institutui* [37, 82–83]⁹. Į inventoriaus knygą pastarieji buvo surašyti 1950 m. pavasarį [4].

Ką byloja memuarinė literatūra? Reikia pripažinti, kad V. Biržiška, 1944 m. vasarą traukdamasis iš Lietuvos, dalį rankraščių išsivežė, o kitus patikėjo saugoti, matyt, ne vienam iš savo artimų bičiulių. Memuarinio pobūdžio literatūroje yra įsitvirtinusios kelios profesoriaus paliktų rankraščių likimo versijos. Teigiama, kad V. Biržiška, prieš rengdamasis išvykti į Vakarus, dalį savo rankraščių,

bibliografinę ir kitą medžiagą, išvežęs į Viekšnius. Prieštaringsoms mintims pagrindą teikia atsiminimuose skirtingai įvardijamas asmuo, kuriam V. Biržiška patikėjęs tuos rankraščius saugoti, ir skirtingai nušviestas pačių rankraščių likimas. Antai Marijona Čilvinaitė, Vytauto Steponaičio žodžiais tariant, *jau seniai kalbėjusi, būk Vaclovas Biržiška buvo nuvežęs į Viekšnius čemodanėlių rankraščių* [12, 48], patikėtinę įvardijo buvus auklę, kuri, neva sužinojusi apie profesoriaus mirtį, viską suėginusi; po to pati važiavusi (teiravęsis šiuo klausimu ir Antanas Venclova) į Viekšnius ieškoti kartotekos, bet neradusi [34, 223]. V. Steponaitis, remdamasis pastarosios pasakojimu, dienoraštyje rašė, kad V. Biržiška rankraščius Viekšniuose buvo atidavęs saugoti šeimininkei [12, 48]. Beje, ta pati M. Čilvinaitė pažymėjusi, jog *Lietuviškosios enciklopedijos* archyvas neišlikęs, neva dalį jo išsivežęs į namus redaktorius, kita dalis likusi *Spaudos fonde* ir po karo išvežta į fabriką kaip makulatūra [34, 224–225], o štai enciklopedijos archyvas, kaip jau buvo minėta, saugomas LNMMB RKRS.

Kitą V. Biržiškos rankraščių Viekšniuose likimo versiją buvo pateikusi Izidoriaus Kisino žmona Valerija. Pasak jos, profesorius savo *Lietuvių bibliografijos* rankraščių nuvežęs į V. Daugirdaitės-Sruogienės tėvų dvarą prie Viekšnių ir pakasęs verandoje po grindimis; apie juos neva pasakęs Kisinui, kad žinotų, kur ieškoti: *Po karo Kisinai su Lietuvos knygų rūmų direktoriumi Antanu Ulpiu buvo nuvykęs, bet nerado, gal nė nekasinėjo – taip ir žuvo* [36, 515]. Beje, V. Steponaičio, ne kartą užsiminusio V. Biržiškos rankraščių likimo klausimu, dienoraščio 1956 m. vasa-

⁹ Advokatas Zigmas Toliušis savo atsiminimuose yra minėjęs, kad vieno susitikimo metu K. Korsakas jo teiravęsis apie V. Biržiškos *Lietuvių bibliografijos* rankraščių likimą. Z. Toliušius pavykę išsiaiškinti, kad V. Biržiška, išvykdamas iš Lietuvos, minėtuosius rankraščius palikęs Kauno universiteto bibliotekoje. Vėliau šie patekę pas tuometinį Enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidyklos direktorių B. Vaitiekūną, o šį areštavus – pas nuo 1947 m. direktoriaus pareigas ėjusį Vidaus reikalų liaudies komisariato darbuotoją Danielių Todesą. Vėliau kortelės buvusios išvežtos į Vilnių, dėl jų pretenzijas reiškę tuometiniai Knygų rūmai ir Lietuvių literatūros institutas. Apie tai plačiau žr.: TOLIUŠIS, Zigmas. *Kostas Korsakas* [mašinarštis]. Angara, 11.V.1952. VUB RS, F87–22, lap. 18–19.

rio 3 d. įrašė užfiksuota: *Gaila, kad Vaclovui išvažiuojant aš nepaėmiau iš jo pataisytos bibliografijos rankraščio. Gerai, kad jis visai nedingo, nes būtų atsidūręs tokiose rankose, iš kurių sunku būtų atgauti. Rankraštį paėmė Korsakas. Dabar rankraštis Knygų Rūmuose* [12, 4]. Vėliau patikslinęs, kad šis *Lietuvių bibliografijos* rankraštis buvęs antrasis egzempliorius; pirmąjį, spėjęs, ar tik nebus išsivežęs pats V. Biržiška [12, 7]. To paties dienoraščio 1957 m. sausio 16 d. įrašas liudija, jog V. Biržiška dalį savo rankraščių buvo palikęs saugoti pačiam V. Steponaičiui: *Regis, su Vaclovu gerai sugyvenau. Nesuprantu, kodėl jis man nepasakė, kad dalį rankraščių perdavė į Viekšnius. Tada jų likimas būtų buvęs visai kitas. Juk turiu gi kitus Vaclovo rankraščius. Išlaikiau. Tiesa, jie ne bibliografiniai, bet mūsų istorijai irgi įdomūs* [12, 49].

Manytume, artimesnė tiesai galėtų būti V. Daugirdaitės-Sruogienės dar 1960 m. Čikagojeėjusiose *Naujienose* pateikta V. Biržiškos Viekšniuose paliktų rankraščių likimo versija. Remiantis pastarąja, V. Biržiška didelį pluoštą rankraščių, tarp kurių, matyt, buvo ir jo kaip *Lietuvoje sudegęs* įvardytas *Lietuvių bibliografijos* iki 1914 m. (4-osios dalies 2-asis tomas) rankraštis, palikęs saugoti Viekšniuose tėvų namuose tebegyvenusiai buvusiai Biržiškų auklei Onai Butkaitei, kuri, 1944 m. vasarą priartėjus frontui ir Viekšniams atsidūrus karo pavojuje, rankraščius perdavusi V. Daugirdaitės-Sruogienės tėvui Kazimierui Daugirdui į Būgius. Tačiau spalio mėnesio pradžioje ir Būgiai atsidūrė pavojuje¹⁰, todėl

profesorius raštus kartu su Balio Sruogos pradėto didelio romano mašinėlė rašytu juodraščiu teko slėpti. Popieriai buvo įvynioti ir įdėti į storą medinę dėžę ir užkasti mažajam kaimynui, Būgių ūkininkui, Antano Rimkaus, pamiškės trobelėje, smėlėtame jos rūsyje [20, 4]. Anot V. Daugirdaitės-Sruogienės, po spalio 9 d. karo veiksmų minėtoji trobelė sudegusi, o tą naktį tekę bėgti iš Lietuvos nė nesužinojus apie užkastų rankraščių likimą: *Tik po keletos metų patirta, kad jie išliko po trobos degėsių... <...> Profesorius Vaclovo rankraščiai buvo grąžinti Anusei Butkaitei. Per keletą metų senutė juos saugojo visu savo rūpestingumu. Tik, matyti, atsakomybė už juos ją kamavo. Nežinodama, kam juos patikėti, keletą dienų prieš savo mirtį juos sudegino...* [20, 4].

Ta pati autorė tą pačią istoriją po 21-erių metų paskelbė ir laikraščio *Draugas* puslapiuose [21]. Minėtosios versijos patikimumą didina ta aplinkybė, kad V. Daugirdaitė-Sruogienė, prieš paskelbdama antrąjį straipsnį, jo mašinraščio egzempliorių buvo įteikusi M. Biržiškos dukrai Marijai Biržiškaitei-Žymantienei. Pastaroji, susipažinusi su straipsniu, 1981 m. rugsėjo 19 d. laiške jo

Sruogaitės atsiminimų knygoje *Atminties archeologija* (2012), kurioje pateiktoji V. Biržiškos rankraščių gelbėjimo istorija sutampa su jos motinos pasakojimu: *Viena tvirtai senelio sukalta dėžė išliko. Į ją mama buvo sudeėjusi kai kuriuos Balio ir Vaclovo Biržiškos raštus ir padėjusi Smiltynėje, kumečių Rimkų namelio rūsy. Daug vėliau sužinojom, kad namukas per mūsų sudegė, o dėžė – ne, ir jos turinys atiduotas mokslo įstaigai. Kitos dėžės nepakartojamą turtą su prof. Vaclovo Biržiškos raštais, paliktais Viekšniuose, įsibaiminusi sudegino trijų brolių auklė Anusė...* (plačiau žr. šių memuarų p. 92).

¹⁰ Permainingi įvykiai Būgiuose 1944 m. vasarą ir rudens pradžioje išsamiai atskleisti Dalios

autorei, be kitų kelių pastabų, išdėstė: *Jūs rašote apie Vaclovo B. paliktų rankraščių likimą. Aš girdėjau kiek skirtingą versiją. Po Vaclovo mirties, jinai [Ona Butkaitė] ar net tą pačią dieną prisapnavo Vaclovą ir jis prašė jos tuos rankraščius sudeginti. Ką jinai ir padariusi. Rankraščių tarpe buvo jo surašyta autobiografija. Žinau, kad jinai buvo patekusi į Prano Meškausko-Germanto rankas ir jis ją sulaukė atidavęs mano tėvui. <...> Tėvas sakė, kad ir prieš vokiečius ir bolševikus buvo prirašyta. Tad nestebėtina, kad Anusė turėjo būti baimėje visą laiką [1].* Be to, M. Biržiškaitė-Žymantienė pažymėjusi, kad O. Butkaitė mirusi 1956 m. gruodžio 16 d., o V. Biržiška – tą pačių metų dar sausio 3 d., taigi pastarasis miręs anksčiau ir auklė turėjusi žinoti apie jo mirtį. Tačiau V. Daugirdaitė-Sruogienė į šią pastabą neatsižvelgusi, o į kitas atsižvelgė ir išspausdinusi straipsnį su savąja versija, kas leidžia manyti ją iš tiesų gerai žinojus šios istorijos subtilybes.

IŠVADOS

Atliktas tyrimas leidžia formuluoti tam tikras apibendrinamąsias išvadas. Pažymėtina, kad 1944 m. vasarą V. Biržiška, traukdamasis

iš Lietuvos į Vakarų, dalį savo rankraščių susikrovęs į lagaminus išsivežė. Tarp jų tikrai buvo „Aleksandyno“ rankraštis, nors, paties V. Biržiškos žodžiais tariant, ne visas. Pastarojo rankraščio sudėtingą išlikimo istoriją liudija straipsnio priede pateikto P. Lukošiuo laiško V. Biržiškai turinys. Dalį rankraščių profesorius, prieš pasitraukdamas iš Lietuvos, patikėjęs saugoti Vieکشniuose tėvų namuose tebegyvenusiai savo buvusiai auklei O. Butkaitei bei kitiems artimiems bičiuliams, tarp jų, pavyzdžiui, V. Steponaičiui. Remiantis sutelkta memuarinio pobūdžio literatūra, auklės rankose atsidūrusiems rankraščiams likimas buvęs negailestingas: nors keletą kartų jiems pavykę išvengti karo ugnies, galiausiai jų lemtis buvo paženklinta ugnies, t. y. juos prieš savo mirtį sudegino pati auklė. Dalimi savo rankraščių V. Biržiška pasirūpino dar 1941 m., jų pagrindu vėliau tuometinėje Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje pradėtas formuoti atskiras jo fondas. Į kitas bibliotekas (LNMMB RKRS ir LLTI bibliotekos rankraštyną) profesoriaus rankraštinis palikimas pateko per J. Rimantą ir K. Korsaką.

NUORODOS

Nepublikuoti šaltiniai

1. BIRŽIŠKAITĖ-ŽYMANTIENĖ, Marija. *Laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei ir priedas* [mašinėraštis]. Los Angeles, 1981 rugsėjo 19 d. 9 lap. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), F314-947.

2. *Kauno Valstybinio Universiteto Bibliotekos neinventorintų rankraščių, perduotų Lietuvos*

TSR Mokslų Akademijai, sąrašas [rankraštis]. 1950-04-17. Kauno technologijos universiteto bibliotekos Retų knygų skyrius (toliau – KTUB RKS), Rš 4209.

3. *Kauno Valst. Universiteto Bibliotekos neinventorintų rankr. fondų, perduotų Liet. TSR Mokslų Akademijai, sąrašas* [rankraštis]. Kaunas, 1950.IV.15. Lietuvos mokslų akademijos

Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F75–350, lap. 2–10.

4. Lietuvos TSR Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių inventoriaus knyga [rankraštis]. Nr. 7. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas.

5. LUKOŠIŪNAS, Povilas. *Laiškai ir sveikinimai Mykolui Biržiškai* [rankraščiai, mašinraščiai]. 1956–1960. 10 lap. VUB RS, F314–95.

6. LUKOŠIŪNAS, Povilas. *Laiškai ir sveikinimai Vaclovui Biržiškai* [rankraščiai, mašinraščiai]. 1947–1954. 25 lap. VUB RS, F314–682.

7. LUKOŠIŪNAS, Povilas. *Laiškai Mykolui Biržiškai ir jo šeimai* [rankraščiai, mašinraščiai]. 1957–1961. 8 lap. VUB RS, F314–182.

8. LUKOŠIŪNAS, Povilas. *Laiškai Viktorui Biržiškai* [rankraščiai]. 1951, 1954, 1960. 3 lap. VUB RS, F314–889.

9. *Lukošiūno Povilo asmens byla* [rankraščiai, mašinraščiai]. Vilniaus universiteto archyvas, f. 856, b. 2124.

10. *Rankraščių skyriaus archyvų registracijos knyga* [rankraštis]. Nr. 1. KTUB RKS.

11. *Rankraščių skyriaus gautų dokumentų registracija* [rankraštis]. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNMMB RKRS).

12. STEPONAITIS, Vytautas. *[Dienoraštis]*: rankraštis. 1956.I.3–1957.III.20. 87 lap. (nuo lap. 52 iki 87 tušti). LNMMB RKRS, F25–26.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

13. *Australijos lietuvių metraštis*. D. 1. Sydney, 1961. 291, [1] p.

14. BABRAUSKAS, Benys. Lietuviškos knygos tėvas. Iš *Prof. Vaclovui Biržiškai atminti*. Chicago, Illinois, 1956, p. 12–14.

15. BIRŽIŠKA, Mykolas. Prof. Vacl. Biržiškos rankraštinis palikimas. *Draugas*, 1956, rugsėjo 29.

16. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Aleksandrynas*: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos. D. 1. XVI–XVII amžiai. 2-asis fotografuotas leidimas. Vilnius, 1990. 431 p.

17. BIRŽIŠKA, Vaclovas. *Lietuvių rašytojų kalendorius*. Vilnius; Tübingen, 1946. 263 p.

18. CICĖNIENĖ, Rima. Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių fondų komplektavimo istorijos apžvalga. *Tarp knygų*, 2010, kovas, p. 9–13.

19. ČEPĖNAI, Albina ir Pranas. Kitos studentų organizacijos. Iš *Lietuvos universitetas*: 1579–1803–1922. Redagavo Pranas Čepėnas. Chicago, 1972, p. 631–648.

20. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, V. Profesorių Vaclovą Biržišką prisimenant. *Naujienos (Naujienų Antroji Dalis)*, 1960, gruodžio 17, p. 1, 2, 4.

21. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, Vanda. Didysis lituanistas Vaclovas Biržiška. *Draugas (Antroji dalis)*, 1981, lapkričio 14, p. 1–2.

22. G., A. [Prof. M. Biržiška Los Angeles Dailių Menų klubo susirinkime...]. *Draugas (Antroji dalis)*, 1958, vasario 8.

23. GAUČYS, Povilas. Literatūros skyrius Humanitariniam fakultete. Iš *Lietuvos universitetas*: 1579–1803–1922. Redagavo Pranas Čepėnas. Chicago, 1972, p. 436–444.

24. GIMBUTAS, Jurgis. Austrijoje, Vokietijoje. Iš GIMBUTIENĖ, Marija. *...iš laiškų ir prisiminimų*. Sudarė Živilė Gimbutaitė, paaikškinimus ir pastabas parengė Kornelija Jankauskaitė. Vilnius, 2005, p. 129–151.

25. GRIGAITYTĖ-NOVICKIENĖ, Birutė. Studijų metus prisiminus. Iš *Lietuvos universitetas*: 1579–1803–1922. Redagavo Pranas Čepėnas. Chicago, 1972, p. 755–759.

26. KORSAKIENĖ, Halina. *Susitikimai*: įspūdžiai ir mintys. Vilnius, 1977. 379, [3] p.

27. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė. Kauno universiteto bibliotekos rankraščių fondo komplektavimas ir jo likimas (1923–1950). Iš *Lietuvos bibliotekų fondų istorija 20 amžiuje*. Sudaryt. K. Sinkevičius. Vilnius, 1994, p. 89–93.

28. MACIŪNAS, Vincas. Vaclovo Biržiškos įnašas lituanistikon. *Aidai* [interaktyvus]. 1982, nr. 3 [žiūrėta 2012 m. gegužės 6 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.aidai.us/index.php>>.

29. MACIŪNAS, Vincas. Vaclovo Biržiškos įnašas lituanistikon. *Naujienos (Naujienų Antroji Dalis)*, 1957, balandžio 19.

30. RUŽANCOVAS, A. Lietuvos bibliografinei periodikai 40 metų: 1922–1962. *Knygų lentyna*, 1962, nr. 1 (126), p. 1, 13.

31. ŠMULKŠTYS, L. Vaclovas Biržiška savais pinigais apmokėdavo studentų studijas. *Naujienos*, 1956, sausio 28.

32. V. Biržiškos laiškas V. Krėvei. [Pin-

neberg], 1948.III.19. *Metmenys*, 1983, t. 45, p. 138–140.

33. V. Biržiškos laiškas V. Krėvei. [Pinneberg], 1948.V.28. *Metmenys*, 1983, t. 45, p. 141–143.

34. ŽUKAS, Vladas. Atsiminimai apie Vaclovą Biržišką. *Knygotyra*, 1997, t. 33, p. 221–235.

35. ŽUKAS, Vladas. Bibliografas Stasys Tomonis. Iš ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai*: pažinti kultūros žmonės. Vilnius, 2002, p. 460–473.

36. ŽUKAS, Vladas. Izidorius Kisinis. Iš ŽUKAS, Vladas. *Prisiminimų puslapiai*: pažinti kultūros žmonės. D. II. Vilnius, 2010, p. 512–521.

37. ŽUKAS, Vladas. *Kostas Korsakas*: prisiminimai. Vilnius, 2005. 158 p.

38. ŽUKAS, Vladas. Vaclovas Biržiška Vokietijoje. *Tarp knygų*, 2012, kovas, p. 22–28.

PRIEDAS

Povilo Lukošiuono laiškas Vaclovui Biržiškai
(VUB RS, f314–682, lap. 11–12)¹¹

20.5.49, Ravensburg

Didž. gerb. Ponas Profesoriau,
visų gerbiamas Ponas Vaclovai!

Nuoširdžiai dėkoju už linkėjimus, kuriuos gaudavau per poną Viktorą [Biržišką].

Kreipiuos tiesiai su prašymu. Jeigu neapsunkintų Poną Profesorių, maloniai prašau užrašyti porą žodžių atminimui ant *Lietuvių Rašytojų Kalendoriaus*, kurį pasiunčiau Tamstos vardu. Kad nesudaryčiau apsunkinimų, tai pasiunčiau specialiam voke, kuriame galima bus ir grąžinti. Siunčiau neatsiklausęs, nes skubėjau, bijodamas, kad jaus nebūtume išvykęs¹². Man būtų įdomu gauti atminimui tą

¹¹ Publikuojamo laiško kalba nekeista. Kiek pataisyta skyryba. Laužtiniuose skliaustuose autorių įterpti asmenvardžiai ir kiti žodžiai. Paaiškinimai pateikiami išnašose.

¹² Turima galvoje V. Biržiškos emigracija į Jungtines Amerikos Valstijas.

knygą, kurią ant savo pečių įdomiai ir su nuotykiiais gabenau iš Vienos. Jei neklystu, rankraščių buvo apie 25 kgr. Trumpa istorijėlė buvo tokia: iš Vienos 1945 m. kovo 31 d. anksti rytą ant kupros nešiau į Nordbahnhofą¹³, kur patekti į traukinį buvo didžiausios masės žmonių. Teko važiuoti ant laiptų iki pirmo miestelio, kur jau virš juo nuo sidabrinių pasvysčių žibėjo visas dangus ir dalis miestelio degė. Laimingai prasmukus pro miestelį, apie 2 km. pavažiavus, prie miškelio užpuolė Tiefliegeriai¹⁴. Palikus tuščią traukinį visi bėgome į mišką, kuris buvo kulkų suaižytas, kaip rietis. Pasipylus velniavai, prieš mūsų traukinį ėjęs prekinis traukinys išlėkė į orą. Liko tik griaučiai ir turėjome visą naktį būti lauke. Visą naktį buvo taisomi bėgiai apšviečiant deglais. Ugnies gyvatė tęsėsi iki begalybės. Balandžio 1 d. – pirmą dieną Velykų pasiekėm subombarduotus laukus, apie 7 km. nuo Linzo, prieš tai daug eskadrilių praleidžiant virš traukinio ir žiūrint į viršų, ar jau krenta iš viršaus toninės bombos. Iki Linzo reikėjo eiti pėsčiam. Išlipus iš traukinio dingo visas bagažas. Liko tik ant kupros virvėmis pririštas rankraštis. Linze visą dieną teko sėdėti slėptuvėje. Pavojus po pavojaus be perstojo. Vykstant per Tirolį į Insbruck'ą Kitzbügely buvau su kitais užsieniečiais SD¹⁵ areštuotas, nes buvo draudžiama zona ir kiekvieną pabėgusį iš darbo areštuodavo. Kazetas¹⁶ buvo sausakimšas užsieniečių ir mūsų, KZ vadovybė ir SD atsisakė priimti dėl vietos stokos. SD išrašė kažkokį popierį ir su juo liepė Insbrucke prisistatyti SD. Iš stoties per alarmą išsilakstėm. Labai įdomi buvo kelionė per Tirolį nuo Tiefliegerių lakstant į kalnus, šokinėjant per upelius, griovius, lipant į kalnus, į skardžius ir uolas. Tarpais iki 2 km. reikdavo eiti pėstiems per sudaužytus tiltus. Kas buvo Insbrucke – bombardavimus pergyvenom drauge. Krentant ant galvos griuvėsiams – vienuolių Dievo šauksmus ir kareivių keiksmus, ir sužeistųjų nežmonišką šauksmą negreit, tur būt, užmiršiu. Wangen i[m] A.[llgäu] paėmė rankraščius [Jonas] Lenkaitis, su dideliu gobšumu, lygtai būtų jo, dargi nepasakęs ačiū už atgabenimą jam spausdinti. Tokia yra trumpa *Aleksandryno* ir kitų rankraščių epopėja. Jūsų [parašas]

Aš dirbu *Rausch* statybos firmoje, kaip inžinierius praktikantas. [Bernardas] Brazdžionis, Pilkos ir kiti išvyko į U.S.A. Laukia išvykimo eilės ir Babrauskai, Gustaičiai ir Balio Augustinavičiaus šeima. Greit liks čia tuščia. Aš jau praėjau gydytojų komisiją į Australiją. Laukiu atvykstant konsulo apie 30 gegužės. Apie 2000 markių vertės knygų jau per giminaitį pasiunčiau į Australiją. Viso geriausio. Dėkodamas iš anksto už knygą

Reiškiu nuoširdų ačiū

Jūsų [parašas]

¹³ Geležinkelio stotis Berlyno šiaurinėje dalyje.

¹⁴ Vok. k. *tief* – žemas, *Flieger* – lakūnas. Žodžio *tiefliegeriai* atitikmuo lietuvių kalboje būtų *pažeme skraidantys lėktuvai*.

¹⁵ SD – žodžio *Sicherheitsdienst* trumpinys. Vok. *Sicherheit* – saugumas, *Dienst* – tarnyba.

¹⁶ Kazetas – koncentracijos stovykla.

FATE OF VACLOVAS BIRŽIŠKA'S *ALEKSANDRYNAS*
AND OTHER MANUSCRIPTS AFTER THE END OF THE SECOND
WORLD WAR

INGA LIEPAITĖ, NIJOLĖ ŠULGIENĖ

Abstract

The article deals with the relations between Prof. V. Biržiška and his former student P. Lukošius. It is based on archival and published sources and, with regard to provided options, tries to disclose the fate of Professor's manuscripts prior to and after his retreat from Lithuania to the West in the summer of 1944. The conclusion was made that V. Biržiška had brought away part of his manuscripts piled up in trunks. Actually, the manuscript of *Aleksandrynas* had to be among those manuscripts, although V. Biržiška assumed that it could have been not complete. The complicated fate of the survival of the latter manuscript is confirmed by the content of the letter of P. Lukošius to V. Biržiška, provided in the annex to the article. Before his departure from Lithuania, V. Biržiška had entrusted

part of his manuscripts to his former nurse O. Butkaitė who was still living in Vieksniai in his parents' house, and to his other close friends, among them, for example, to V. Steponaitis. As shown by the accumulated memoir literature, the fate was unsparing to the manuscripts that were safeguarded by the nurse: several times they avoided the fires of the war, but their end was still marked by fire: they were burnt by the nurse herself before her death. Part of his manuscripts V. Biržiška had secured as far back as in 1941, and on the basis of these documents later, in the then Library of the Lithuanian Academy of Sciences, the formation of a separate collection was started. Part of Professor's manuscript heritage appeared in other libraries due to the efforts of J. Rimantas and K. Korsakas.

Įteikta 2012 m. gegužės mėn.